

Ja sam profesor historije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i javljam se za riječ kao historičar a ne kao ekonomist. Zato se i nisam javio prije podne kada su se lomila koplja o tome je li bila industrijska revolucija kod nas ili nije. Smatram da svojim nekompetentnim mišljenjem ne bih mogao dati bitniji prilog toj diskusiji. Zato ću se više osvrnuti na referat druga Kalmana Čehaka, i to baš na uvjete koji su svakako usporavali pojave industrijske revolucije ili barem industrijalizacije Vojvodine. Slažem se s njim da su historijski i politički okviri koji su određivali opseg i dinamiku industrijskog razvitka svakako bili presudni, jer je vladajuća klasa agrarno-veleposjedničkog plemstva onemogućivala u prvim počecima industrijalizaciju Vojvodine. Toj klasi, naime, nije bilo stalo da se razvija jaki industrijski proletarijat u potčinjenim zemljama, pa je nametnula takvu vrstu industrijalizacije koja se odnosila na preradu poljoprivrednih proizvoda, dakle proizvoda za koje su one davale sirovinu. Tek od 1881. godine, poslije donošenja zakona, oni donekle mijenjaju svoj stav, ali ne potpuno.

Kakvu je ulogu odigrala politika državnog potpomaganja industrije, favoriziranje centra, to znači Budimpešte na račun periferije, na račun Vojvodine koja je bila isto tako periferna oblast; zatim u kojim granama dolazi prije a u kojim sa zakašnjenjem do procesa industrijalizacije, a ne bih rekao industrijske revolucije imajući na umu ono što je kolega Zografski rekao: da budemo oprezni u formulacijama. Nadalje, kakvo je bilo djelovanje one hiperprodukcije iz 1883. koja je izazvala toliko duboke potrebe u toj Habsburškoj Monarhiji, pa tako i u Vojvodini, i na posljertku uloga monopola.

To su pitanja koja doista za razvitak u Vojvodini u znatnoj mjeri i stoje. Dodao bih, međutim, da je bezuvjetno potrebno ta pitanja promatrati i kompleksnije da bi se prikazale one promjene u produkcionim i društvenim odnosima koje je izazvao početak industrijalizacije Vojvodine. Iako je vojvođansko društvo već u prvoj polovini XIX stoljeća prilično dozrelo za taj viši stupanj da je moglo prijeći i na industrijalizaciju, pa bilo je čak i izvjesnih pokušaja, ipak do te industrijalizacije nije moglo doći u punoj mjeri. Što se tiče izvjesnih pokušaja, sjećamo se onoga slučaja novosadske tekstilne tvornice Demetrovića, koja je impresionirala suvremenike svojom upotrebom pare i tutnjavom itd. Bilo je sazrelo i vojvođansko tržište, to je prilično bogata oblast koja je mogla konzumirati, ali zadovoljavala se uglavnom zanatskom proizvodnjom koja je bila vrlo razvijena i bila je u stanju da mnoge potrebe sama podmiri.

Iako je to vojvođansko društvo bilo prilično dozrelo baš zbog stava mađarskog plemstva — agraraca koji su nagodbom 1867. prigrabili vlast i trudili se u prvom redu da prošire snagu velikih posjeda — nije do te industrijalizacije moglo doći, a pogotovu zbog onih drugih značajki koje smo spomenuli, a to su forsiranje prerade poljoprivrednih proizvoda, favoriziranje centara itd.

Vojvođanska buržoazija pokušava da ipak nešto učini, a kako joj ne stoje na raspolaganju nikakve veće mogućnosti, ona ulaže akumulirana sredstva. Tih godina (1868—1869) imamo čitav niz banaka koje se osnivaju, pa ima uvjeta da bi moglo doći do akumulacije kapitala, što, međutim, ipak ne dolazi. Buržoazija čini ono što može a to je da obraća pažnju na stručnu i opću izobrazbu zanatlijske (pa i druge) omladine i na propagandu. O tome je i drugarica Despot izlagala u svojem referatu, a na to su se osvrnuli također i drugovi Karaman i Hrelja. Smatram da je to isto trebalo baš u referatu druga Čehaka doći više do izražaja jer je i u jednom i u drugom vojvođanska buržoazija isturala svoj udarni odred, i mi imamo dva snažna omladinska pokreta od 1866. pa do 1871. i pokret nove omladine od 1880—1882, a tom se pitanju jako malo posvećuje pažnje.

U vojvođanskoj se štampi toga vremena obrađuje gotovo stalno pitanje: zašto naš narod zaostaje. Kako se nije moglo ulaganjima u industriju krenuti dalje, vojvođanska buržoazija ističe u prvi plan pitanje izobrazbe, ne samo u njemačkoj štampi nego i u našoj domaćoj: u »Zastavi«, u »Braniku«, i u drugim vojvođanskim novinama tadašnjeg doba.

I još nešto. Velika propaganda vrši se baš za mehanizaciju poljoprivrede, za primjenu strojeva u privredi Vojvodine. Time se zaista krčilo put onoj industrijalizaciji koja je kucala na vrata.

Eto, to mi se čini da je jako važna pojava kojoj je trebalo dati više mjesta u ovakvu referatu za naše vojvođanske prilike. S druge strane, privredni, ekonomski, politički i kulturni razvitak utjecao je na pojavu i jačanje štamparstva u Vojvodini, koji se zaista razvija do velikih razmjera. U tom periodu Vojvodina ima štamparstvo koje ispunjava one uvjete koji se u referatu ovdje spominju. U drugoj polovini XIX stoljeća štamparije zapošljavaju preko 20 radnika, uvode i slagarske strojeve, dakle vrši se jedna mala industrijalizacija toga posla.

Takav ekonomski razvitak, promatran od strane štampe, djelovao je i na samu štampu tako da je došlo do razvitka ove grane koja je u dva referata, i to druga Hrelje i druga Karamana spomenuta.

To su nadopune koje sam ja želio dodati ne ulazeći u ono osjetljivo pitanje o kojem su drugovi razgovarali prije podne.

DŽEVAD JUZBAŠIĆ

Ja bih želio iznijeti samo nekoliko napomena u ovoj diskusiji. Složio bih se s drugom Hreljom u pogledu njegovih rezervi u odnosu na paušalne ocjene o uticaju strane uprave i strane vladavine. Nećemo mnogo doprinijeti razjašnjavanju problema ako ih preuzimamo nego je potrebno uvijek davati iznijansirane ocjene jer su zaista problemi vrlo složeni.

Čini mi se da mi prilazeći izučavanju ove problematike treba da damo prednost analizi u odnosu na diskusije o pojedinim općenitim pojmovima i definicijama. Bojim se da ima jedna tendencija kod ekonomista i privrednih historičara da se ponekad ekonomski i industrijski razvitak izučava izvan sklopa općeg historijskog razvitka. Zato kad je riječ o uticajima strane vladavine i razvitku pojedinih naših pokrajina i zemalja, mislim da je dobro imati na umu kompleksnost općehistorijskih prilika i uticaja. Mi smo imali npr. slovenske zemlje, Istru, užu Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu u sklopu Habsburške Monarhije, pa se lako osvjedočiti koliko je bilo razlika u ekonomskoj politici nadležnih faktora i privrednom razvitku pojedinih zemalja.

Smatram da je referat druga Kalmana Čehaka i druga Karamana u tom pogledu uspio i da je privredni razvitak, razvitak industrije stavljen u sklop općehistorijskog i političkog razvitka, u sklopu općehistorijskih i političkih odnosa. U tom pogledu privredna politika je imala i te kako značajnu ulogu.

Ja smatram da je vrlo koristan pregled osnovnih karakteristika ekonomskog razvitka Bosne, koji je iznio drug Hrelja. Smatram također ispravnim njegovu konstataciju što se tiče značenja konkurentne borbe Austrije i Ugarske za razvitak bosanske privrede, ali se ne bih složio sa stajalištem da je Bosna bila u interesnoj sferi Austrije. Ako je drug Hrelja mislio na to da je tamo Austrija kao ekonomski snažnija sa svojom industrijom i svojim proizvodima dominirala, onda to stoji. Međutim, od početka okupacije postoji jedan intenzivan rivalitet interesa Austrije i Ugarske. Tom problemu dato je već dovoljno mjesta u dosadašnjoj literaturi, pa mi se čini da je drug Hrelja mogao uzeti u obzir rezultate do kojih se u literaturi na tom planu došlo.

SADRŽAJ — INHALT — SOMMAIRE

ACTA

HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije

Часопис за економску историју Југославије

Časopis za ekonomsko zgodovino Jugoslavije

Списание за економска историја на Југославија

VOL. I

REDAKCIJA

**IVAN ERCEG, NIKOLA GAČEŠA, KEMAL HRELJA,
DŽEVAD JUZBAŠIĆ, DANICA MILIĆ, ANĐELKO RUNJIĆ,
JOŽE ŠORN, NIKOLA VUČO, DANČO ZOGRAFSKI**

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN ERCEG



**Redakcija »Acta historico-oeconomica Iugoslaviae«, 41000 Zagreb,
Strossmayerov trg 2 (privremeno)**

**Pretplatu i narudžbe slati na »Školska knjiga«, 41000 Zagreb,
Masarykova 28**